بازار ۋە باھا

سەمەت خۇنەر

باھا — بازار ئىگىلىكىدىكى نېگىزلىك بىر ئامىل. بازار ئىگىلىكىدە باھانىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش لازىم.

1 ـ بازار بىلەن باھانىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋىتى

مېنىڭ «بازار دېگەندە نەزەردە تۇتۇدىغىنىم ھەم كاپىتالىستىك بازار بىلەن ئورتاقلىققا ئىگە بولغان ھەم ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ئىگە بولغان بازاردىن ئىبارەت. ئورتاقلىق بازار سۇبېيېكتنىڭ نىسبىي مۇستەقىللىكى، بايلىقىنى تەڭشەشتە ئاساسلىق رول ئويناىدىغانلىقى، ماكرو جەھەتتە تەڭشىلىدىغانلىقى، مۇكەممەل قانۇن، نىزاملار بەرپا قىلىنىدىغانلىقى، خەلقئارا مىزانلارغا رىئايە قىلىدىغانلىقتىن ئىبارەت بەش تەرەپتە ئىپادىلەنسە، ئالاھىدىلىك سوتسىيالىستىك ئاساسىي تۈزۈم بىلەن بىرلەشكەنلىكتە يەنە ئىقتىسادىي جەھەتتە پارتىيە رەھبەرلىك قىلغان ۋە خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىسى بەرپا قىلغانلىقتا، ئىدىيە ـ مەدەنىيەت جەھەتتە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت چىڭ تۇتۇلغان، ئورتاق بىيىش مەقسەت قىلىنغانلىقتا ئىپادىلىنىدۇ.

«باھا» دېگەندە نەزەردە تۇتىدىغىنىم — قىممەتنى ئاساس قىلىدىغان بازاردا شەكىللىنىدىغان، پۇل بىلەن ئىپادىلىنىدىغان، بىر قاتار ئۇنۇملۇك تەدبىرلەر ئارقىلىق ماكرو جەھەتتە ئاساسەن مۇقىملىققا كاپالەتلىك قىلىدىغان باھادىن ئىبارەت.

بازار تار مەنىدىكى بازار ۋە كەڭ مەنىدىكى بازار دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. تار مەنىدىكى بازار — مۇئەييەن شەكىلگە ئىگە بولغان تاۋار ئالماشتۇرۇش سورۇنىنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل بازاردا باھا ئاشكارا بولىدۇ، ئېلىپ سېتىقچىلار مەلۇم سورۇندا سودا قىلىشىدۇ. كەڭ مەنىدىكى بازار — شەكىللىك بازارنى ۋە شەكلسىز بازارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. شەكلسىز بازاردا مۇقىم سودا سورۇنى بولمايدۇ، ئېلىپ سېتىقچىلار ئېلان ۋە بېدىكلەر ئارقىلىق ئۇچرىشىدۇ. بازار ئىگىلىكى تاۋار بازىرى، كاپىتال بازىرى ۋە ئەمگەك كۈچىبازىرى بازىرى قاتارلىق ھەر خىل بازارلارنىڭ ئورگانىك بىر پۈتۈن سىستېمىدىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى تاۋار بازىرى، كاپىتال بازىرى ۋە ئەمگەك كۈچى بازىرى بازارنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى، بازار سىستېمىسىنىڭ ئۇچ ئاساسىي تۈزۈلۈكى ھېسابلىنىدۇ. بازار بىرلىككە كەلگەن، ئېچىۋېتىلگەن خۇسۇسىيەتكە ئىگە ئېچىكى بازار، خەلق ئارا بازار بىلەن باغلانغانبولىدۇ. خەلقئارا سودا، خەلق ئارا مەبلەغ سېلىش خەلقئارا بازاردىكى ئەڭ ئاساسىي ئالاقلىشىش شەكلى ھېسابلىنىدۇ. خەلقئارا بازار ئىچكى بازارنىڭ كېڭىيىشىدىن ئىبارەت. خەلقئارا تاۋار ئالماشتۇرۇش سورۇنلىرى گەرچە بىر دۆلەتتە بولسىمۇ، ئەمما ئۇ دۇنيادىكى تەلەپ ـ تەمىنلەش مۇناسىۋىتىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ. بازارنىڭ يەنە ئۆز ئارا پەرقلىنىدىغان ھەر خىل شەكىللىرى بولىدۇ مەيلى قايسىخىلدىكى بازاردا بولمىسۇن، باھا ئۇنىڭ نېگىزلىك ئامىلىغا ئايلانغان بولىدۇ. بازارنىڭ سۇبېيېكتى، ئوبيېكتى بولىدۇ. بازارنىڭ سۇبېيېكتى بازاردا سودا پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان تەشكىل ۋە شەخسلەردىن، بازارنىڭ ئوبيېكتى ھەر خىل تاۋار ۋە مۇلازىمەتلەردىن ئىبارەت بولىدۇ. بازار سوبېيكتى تەشكىل قىلىدىغان كونكرېت تەرەپلەر بازار ئامىلىنى تەشكىل قىلغۇچى، ئىستېمالچى ھېسابلىنىدۇ.

بازاردا تەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇش پرىنسىپى ئىزچىللىشىش، سېتىلىدىغان تاۋار ۋە مۇلازىمەت مەلۇم قىممەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولىدۇ. سېتىۋالغۇچىنىڭ قولىدىكى پۇلمۇ مۇئەييەن تاۋارنى ئىشلەپچىقىرىش ئۈچۈن سەرب قىلىنىدىغان ئىجتىمائىي زور ئەمگەك ۋاقتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. باھاغا يەنە تەلەپ ـ تەمىللەش مۇناسىۋىتىدىكى ئۆزگىرىش، تارقىتىلغان قەغەز پۇل مىقدارى، دۆلەتنىڭ باھا سىياسىتى

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قاتارلىقلارمۇ تەسىر كۆرسىتىدۇ. بازار پائالىيىتىدە بىرده ئۆرلەپ بىرده تۆۋەنلەپ تۇرىدىغان ـ باھا داۋالغۇش ھادىسىسى يۈز بەرسىمۇ، ئەمما باھا قىممەتتىن مۇتلەق چەكلىنىپ كېتەلمەيدۇ. باھا — بازارغا، بازار سىستېمىسىنىڭ ھەممە مەزمۇنىغا، بازارنىڭ ھەممە شەكلىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بازارنىڭ مۇقەملىقىمۇ باھا بىلەن نامايەن بولىدۇ. شۇنداقلا بازارنىڭ مۇقىمسىزلىقى، پۇل پاخاللىقى، بازاردىكى داۋالغۇش ھادىسىسىمۇ يەنىلا باھا بىلەن باغلانغان بولىدۇ.

بازار بىلەن باھا ئۆز ئارا پەرقلىنىدىغان ئىككى ئۇقۇم، بازار ئىگىلىكىنىڭ يۈرۈشلەشكەن شەكلىدە بازار ۋە باھادىن ئىبارەت بۇ ئىككى ئىقتىسادىي ھادىسە ئۆز ئارا باغلانغان، ئۆز ئارا تەقەززا قىلىشىدۇ. باھا بازاردا شەكىللىنىدۇ. بازارنىڭ يۈرۈشىشى باھا بىلەن باغلىنىدۇ. بازاردىن ئايرىلغان باھا، باھادىن ئايرىلغان بازار بولمايدۇ. بازار بىلەن باھا تاۋار ئىگىلىكىنىڭ مەزمۇت بولۇشىنى ئالدىنقى شەرت قىلىدۇ.

2. باھادىكى ئۆزگىرىش مۇقەررەرلىك ئىلكىدە بولىدۇ

بۇنى باھانىڭ بازاردا تۇتقان ئورنى ۋە ئويناىدىغان رولى بەلگىلىگەن. باھا مۇقەررەرلىك بىلەن باغلانغان. بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا رول ئويناىدىغان قىممەت قانۇنىيىتى، رىقابەت قانۇنىيىتى، تەلەپ ـ تەمىنلەش مۇناسىۋىتى قانۇنىيىتى ۋە پۇل مۇئامىلىسى قانۇنىيىتى قاتارلىق قانۇنىيەتلەرنىڭ مەزمۇنى ۋە رولى بىۋاستە ياكى ۋاستىلىك ھالدا باھا ئامىلىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. شۇڭلاشقا باھانىڭ بازاردا تۇتقان ئورنى ۋە ئويناغان رولى ئۈستىدە توختالغاندا، يۇقىردا تىلغا ئېلىنغان بىر قاتار ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەرنى ئىستايىدىل تەتقىق قىلىشقا، ئۇلارنىڭ رولىدىن ئاڭلىق پايدىلىنىشقا توغرا كېلىدۇ.

① قىممەت قانۇنىيىتى. بۇ بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئەڭ ئاساسىي قانۇنىيەت ھېسابلىنىدۇ. قىممەت قانۇنىيىتىنىڭ تەلىپى تاۋارنىڭ قىممىتى ئىجتىمائىي زۆرۈر ئەمگەك ۋاقتىنى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ، تاۋار تەڭ قىممەتتە ئالماشتۇرۇلىدۇ دېگەندىن؛ ئۇنىڭ رولى: تېخنىكا يېڭىلاش، باشقۇرۇشنى ياخشىلاش، ئەمگەك ئىشلەپچىقىرىش ئۈنۈمدارلىقىنى ئۆستۈرۈش؛ ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە ئەمگەك كۈچلىرىنىڭ ھەر قايسى تارماقلارغا مۇۋاپىق تەقسىم قىلىنىشىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت. قىممەت قانۇنىيىتىنىڭ ئىككى تەلىپى، ئۈچ رولى ۋە ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىشنىڭ تۆت ھالقىسىدىكى تەڭشىگۈچلىكى باھانى، باھادىكى ئۆزگىرىشنى ئاساس قىلغان.

② رىقابەت قانۇنىيىتى. بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئىشلەپچىقارغۇچىلار، ئىگىلىك باشقۇرغۇچىلار، ئىستېمالچىلارنىڭ ئۆز ئىچىدە ۋە ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا تاۋار ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىش جەھەتتە رىقابەت داۋاملىشىدۇ. بازار ئىگىلىكى ماھىيەت جەھەتتە بىر خىل رىقابەت تىپىدىكى ئىگىلىك. رىقابەت ـ رىقابەت قانۇنىيىتىنىڭ ئىپادىلەش شەكلىدىن ئىبارەت. قىممەت قانۇنىيىتىنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تاۋار ئوبوروتىنى تەڭشەش جەھەتتىكى رولى رىقابەت ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. تاۋار قىممىتىنىڭ بەلگىلىنىشى، ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنىڭ يۇقىرى كۆتۈرىلىشى، بايلىق ۋە ئەمگەكنىڭ ھەر قايسى تارماقلارغا تاقسىم قىلىنىشى رىقابات قانۇنىيىتىنىڭ رولى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشىدۇ. رىقابەت قانۇنىيىتىنىڭ قىممەت قانۇنىيىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ۋە رىقابەت قانۇنىيىتىنىڭ رولى ۋە مەركەزلىك ھالدا ئايرىم ئەمگەكنى ئىجتىمائىي زۆرۈر ئەمگەك ۋاقتىدىن تۆۋەنلىتىش يۈزلىشىنى دەۋرى قىلغان ھالدا نامايەن بولىدۇ. ئىجتىمائىي زور ئەمگەك ۋاقتى ياكى ئايرىم ئەمگەك ۋاقتىدا يارىتىلغان قىممەت ۋە شۇ قىممەتتە يۈز بەرگەن ئۆزگىرىشمۇ، شۇنىڭغا ماس ھالدا يۈز بەرگەن باھا ۋە باھادىكى ئۆزگىرىش بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. قىممەتتىكى بۇ خىل ئۆزگىرىش يۇقىرى — پەن تېخنىكا، مەلىكىلىك ئەمگەك، ياخشى سۈپەت، ياخشى تاۋار، ياخشى مۇلازىمەت، ياخشى ئونۇم بولۇپ ئىپادىلىنىپ. باھادا ئەكس ئېتىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش ۋە سېتىش جەريانىدامۇشۇنداق قىلالىغانلار بازاردىكى «غالىپ» لارغا مۇنداق بۇنداق قىلالمىغانلار بازاردىكى «مەغلۇپ» لارغا ئايلىنىدۇ. قانۇن مىزانلار ئارقىلىق ئادىل رىقابەتنىڭ قانات يېيىشىغا كاپالەتلىك قىلىپ، ناتوغرا رىقابەتكە قارشى تۇرۇش لازىم.

③ تەلەپ ـ تەمىنلەش مۇناسىۋىتى قانۇنىيىتى. تەلەپ بىلەن تەمىنلەش بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا ئۆز ئارا باغلىنىپ، ئۆز ئارا تەسىر كۆرسىتىپ، ئۆزلۈكسىز يوسۇندا داۋاملىشىپ بارىدىغان بىر ئاساسىي

مۇناسىۋەت بولۇپ، ئۇ تەلەپ - تەمىنلەش مۇناسىۋىتى قانۇنىيىتى تەرىپىدىن تىزگىنلىنىدۇ. تەلەپ ئىستېمالچىلارنىڭ تۆلەم ئىقتىدارىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ مۇئەييەن تاۋارنىڭ باھاسى. ئىستېمالچىلارنىڭ مەلۇم سەۋىيىدە سېتىۋالالايدىغان تاۋار مىقدارىنى كۆرسىتىدۇ. تەمىنلەش بولسا، تاۋار پائالىيىتىدىكى بىر ئاساسىي شارائىت، ئۇ تاۋار سانىنى كۆپەيتىش ياكى مۇلازىمەت قىلغۇچىنىڭ مەلۇم باھادا ساتماقچى بولغان مۇئەييەن تاۋار مىقدارىنى كۆرسىتىدۇ. تەلەپ - تەمىلەش مۇناسىۋىتىنىڭ قانۇنىيەتلىك ھالدا بازار ئىگىلىكىگە قارىتا تەسىر كۆرسىتىشى ھەرگىز تاسادىپىي ئەمەس. تەلەپ - تەمىنلەشنىڭ ھەر قايسىسى ئۆزىگە خاس مەزمۇنغا ۋە ئالاھىدىلىككە ئىگە، شۇنىڭدەك تەلەپ بىلەن تەمىنلەش بىر ئورگانىك سىستېما سۈپىتىدە قىممەت قانۇنىيىتىگە باغلانغان ھالدا بازار ئىگىلىكىگە قارىتا تەڭشىگۈچلۈك ۋە يېتەكلىگۈچلۈك رول ئويناپدۇ. باھادىكى ئۆزگىرىش بۇ قانۇنىيەتنىڭ رولىنى نامايەن قىلىدىغان سىزىمچان تېمپېراتۇرا. تەلەپنىڭ ئازىيىشى تۇپەيلىدىن باھا تۆۋەنلەيدۇ. بايلىق ۋە ئەمگەك بۇ ساھەدىن يۆتكىلىدۇ. ئەكسىچە تەلەپ ئاشسا، باھا يۇقىرىلاپ، بايلىق باشقا تارماقتىن بۇ تارماققا يۆتكىلىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال تەلەپ بىلەن تەمىنلەش تەڭپۇڭلاشقانغا قەدەر داۋاملىشىدۇ. بازاردىكى تەلەپ بىلەن تەمىنلەش ئوتتۇرىسىدىكى تەڭپۇڭسىزلىقتىن تەڭپۇڭلىقا، تەڭپۇڭلىقتىن تەڭپۇڭسىزلىققا، يەنە تەڭپۇڭسىزلىقتىن تەڭپۇڭلىققا قاراپ داۋاملىشىدىغان ھەرىكەت توختاۋسىز دەۋر قىلىپ تۇرىدۇ.

تەلەپكە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئاساسىي ئامىل بەش بولۇپ، ئۇ، تاۋارنىڭ لازىملىقى، ئىستېمالچىلارنىڭ كىرىمى، تاۋارنىڭ باھاسى، مۇناسىۋەتلىك تاۋارلارنىڭ باھاسى، تاۋارنىڭ مۆلچەر باھاسىدىن ئىبارەت. بۇ ئامىللار ئىستېمالچىلارنىڭ تاۋارغا بولغان ئېتىياجى (تەلىپى) نىڭ ئىشغا ياكى ئازىيىشىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىشلەپچىقارغۇچىلار ۋە مۇلازىمەتچىلەر بازار ئۈچىرىنى ئىگىلىگەندە تەلەپ ئۆز ئىچىگە ئالغان ئاشۇ بەش خىل ئامىلغا ئالاقىدار ئۇچۇرلارنى پۈختا ئىگىلىشى كېرەك، ئىستېمالچىلارنىڭ كىرىم سەۋىيىسىنى ھېسابقا ئېلىشى ئۈلارنىڭ كىرىم سەۋىيىسىنىڭ يۇقىرى كۆتىرىلىشىگە ھېسداشلىق قىلىشى، ئۆزىنىڭ مەردانىلىقى بىلەن مەدەت بېرىشى، ئەلنى نەزەردە تۇتىشى لازىم. تەلەپ كونكرېت بولىدۇ. جەمئىيەت تەرەققىياتى بىلەن ئوڭ تاناسىپ بولىدۇ. تەمىنلەشكە تەسىر كۆرسىتىدىغان ئامىللار — مەھسۇلاتنىڭ تەننەرقى، تاۋارنىڭ باھاسى. مۇناسىۋەتلىك تاۋارلارنىڭ باھاسى، ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرىنىڭ باھاسى، ھۆكۈمەتنىڭ ئىجارە ۋە باج سىياسىتى قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. ئىشلەپچىقارغۇچىلار تەمىنلىگەن، قوبول قىلالايدىغان تاۋار باھاسى تەمىنلەش باھاسى ھېسابلىنىدۇ. تەننەرخى تەمىنلەشكە تەسىر كۆرسىتىدىغان مۇھىم ئامىل. تەننەرخى ئومۇمىي تەننەرخى (تۇراقلىق تەننەرخى ۋە تۇراقسىز تەننەرخى)، ئوتتۇرىچە تەننەرخى (بىرلىك مەھسۇلات تەننەرخى) دىن ئىبارەت ئىككى تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تەننەرخى ئىشلەپچىقىرىش پائالىيىتى جەريانىدا سەرپ قىلىنغان ئىشلەپچىقىرىش ئامىللىرىنىڭ باھاسىدىن ئىبارەت. تەننەرخى - باھانىڭ شەكىللىنىشىگە نىسبەتەن ھەل قىلغۇچ رول ئويناپدۇ. ئىشلەپچىقارغۇچىلار ۋە مۇلازىمەتچىلەر يۇقىرى پەن - تېخنىكا، يۇقىرى ئۈنۈم، ئەلا سۈپەت تۆۋەن سەرپىيات، ئەڭ ياخشى مۇلازىمەتنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، سۈپىتى ياخشى ئۆزى كۆركەم، تەننەرخى تۆۋەن، باھاسى ئەرزان مەھسۇلاتلار ئارقىلىق ئىستېمالچىلارنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش كېرەك. بۇنداق قىلىش سېتىۋېلىش ئىقتىدارى ئوخشاش بولمىغان ئىستېمالچىلارنىڭ تىرىشىپ - تىرمىشىپ نامراتلىقتىن قۇتۇلۇش يولىدا پىداكارلىق كۆرسىتىۋاتقان تىيانشان تېغىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىدىكى نامرات دېھقان ۋە چارۋىچىلارنىڭ، نامرات ئىشچى - خىزمەتچىلەرنىڭ، نامرات شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئېھتىياجىغا ماس كېلىدۇ. شۇنداقلا ئىشلەپچىقارغۇچىلارمۇ رونىق تاپىدۇ. تۆۋەن سەرپىيات بىلەن يۇقىرى پايدىغا ئېرىشەلەيدۇ. ئۇنىڭ ئەكسىچە «ھە» دېگەندە يۇقىرى پايدىنى، قول ياتمەيدىغان شاپتۇلنى نىشان قىلىپ، ئىنتايىن تار دائىرىدىكى تەلەپ بىلەن بەنت بولۇپ قالماسلىق كېرەك.

باھا - تەلەپ بىلەن تەمىنلەش مۇناسىۋىتىدە ئوخشاش بولمىغان نەتىجىگە سەۋەب بولىدۇ. تەلەپ نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، تەننەرخى تۆۋەن (سۈپىتى ياخشى)، ئۆزى ياخشى، باھاسى ئەرزان تاۋارنىڭ خېرىدارى كۆپ بولىدۇ، ئەكسىنچە تەننەرخى يۇقىرى، باھاسى ئۇستۇن، سۈپىتى ناچار تاۋارنىڭ خېرىدارى

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

ئازىيىپ كېتىدۇ. تەمىنلەش نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، سېتىلىدىغان تاۋارنىڭ سېتىلىش باھاسى يۇقىرى بولسا، تاۋار ۋە مۇلازىمەت كۆپىيىدۇ. ئەكسىنچە تاۋارنىڭ باھاسى تۆۋەنلەپ كەتسە، بۇ خىل تاۋار مۇلازىمەت ئازىيىپ كېتىدۇ. بازار دېگى تەلەپ بىلەن تەمىنلەش ئوتتۇرىسىدىكى پەرقنىڭ قانچىلىك چوڭ بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، باھانىڭ بەزىدە ئۆرلەپ، بەزىدە تۆۋەنلەپ كېتىشى تۇپەيلىدىن سېتىش بىلەن سېتىۋېلىش سان جەھەتتىن تەڭپۇڭلىشىپ، تەڭپۇڭلىق باھا شەكىللىنىدۇ، شۇنداق قىلىپ ئومۇمىي تەلەپ بىلەن ئومۇمىي تەمىنلەش مۇناسىۋىتى تەڭپۇڭلىشىدۇ. بۇ جەريان تەلەپ بىلەن تەمىنلەشنىڭ باھاغا تەسىر كۆرسىتىش جەريانىدۇر. چۈھەر ئىشلەپچىقارغۇچى ۋە مۇلازىمەتچىلەر تەلەپ - تەمىنلەش مۇناسىۋىتىنىڭ باھاغا كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى نەزەردە تۇتۇپ، تېخنىكا يېڭىلاش، باشقۇرۇش سەۋىيىسىنى يۇقىرى كۆتىرىش، ئەلا مۇلازىمەت ئارقىلىق بىرلىك مەھسۇلات قىممىتىنى تۆۋەنلىتىپ، يۇقىرى پايدىغا ئېرىشىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىدۇ. بۇنىڭ ئەكسىچە نوقۇل يوسۇندا ئۆز تاۋارىنىڭ ۋە مۇلازىمىتىنىڭ باھاسىنى ھەسسىلەپ ئۆرلىتىش ھىسابىغا ئىستېمالچىلار چۈنتىكىدىكى پۇلنى يۇلۇۋالماقچى بولغانلار ھەرگىز ئۆز ئارزۇسىغا يېتەلمەيدۇ. ياغاچ قازان پەقەت بىر قېتىم قاينايدۇ. ئۆزىمۇ ئاخىر شاللىنىشقا مۇپتىلا بولىدۇ.

④ پۇل مۇئامىلە قانۇنىيىتى. پۇل تاۋار ئالماشتۇرۇشنىڭ راۋاجلانغانلىقىنىڭ مەھسۇلى. ئۇ، تاۋار ئالماشتۇرۇشنىڭ ئۇزاق تارىخىي تەرەققىياتى جەريانىدا تاۋار دۇنياسىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ئومۇمىي قىممەتداشلىق رولىنى ئويناپ ئالاھىدە بىر خىل تاۋار. تاۋار ئالماشتۇرۇشنىڭ تاسادىپىي ئالماشتۇرۇش، دائىملىق ئالماشتۇرۇش ۋە تەرەققىي قىلغان ئالماشتۇرۇش باسقۇچلىرىغا ماس ھالدا تاسادىپىي قىممەت شەكلى، كېڭەيتىلگەن قىممەت شەكلى، ئومۇمىي قىممەت شەكلى مەيدانغا كەلدى. تاۋا ئالماشتۇرۇشنىڭ يەنىمۇ تەرەققىي قىلىشىغا ماس ھالدا، ئاخىر پۇل شەكلى (قىممەتلىك مېتال) ۋۇجۇدقا كەلدى. پۇل ئىجتىمائىي مۇناسىۋەتلەرنىڭ مەھسۇلى، ئىجتىمائىي بايلىقنىڭ ۋەكىلى، پۇل قىممەت ئۆلچىمى بولۇش ئۈچۈن ئۇنىڭ مۇقىم بىرلىكى بولۇش كېرەك. دۆلەت ئۇنىڭ ئالتۇن (كۈمۈش) بىرلىكىنى بەلگىلەيدۇ. ئىككىنچى دۇنيا ئۇرۇشىنىڭ ئالدى - كەينىدە بىر دوللارنىڭ قانۇنى ئالتۇن مىقدارى 35 تە بىر ئونىيەردىن ئىبارەت بولدى

تاۋار ئوبوروتى پۇل ئوبوروتىنى كەلتۈرۈپ چىقارغان، پۇل ئوبوروتى تاۋار ئوبوروتى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدۇ. پۇلنىڭ قىممەت ئۆلچىمى بولۇش، مۇئامىلە ۋاستىسى بولۇش، ساقلاش ۋاستىسى بولۇش، تۆلەش ۋاستىسى بولۇش، «دۇنيا پۇلى بولۇشتىن ئىبارەت بەش خىل فونكتسىيىسى بار. قەغەز پۇل دۆلەت تەرىپىدىن تارقىتىلىدىغان، مەجبۇرىي ئىشلىتىلىدىغان قىممەت بەلگىسى. ئالتۇن دۇنيا پۇلى بولۇش فونكسىيىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان. بۇگۈنكى دۇنيادا خەلقارا پۇل مۇئامىلىسى خەلقارا ئىقتىساتنىڭ مۇھىم بىر تەشكىلىي قىسمى. خەلقارا پۇل تۇزۇمى 19 - ئەسىردە شەكىللەنگەن بولۇپ، ئۇ، خەلقارا ئىقتىساد ۋە سودا تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى. خەلقاراپۇل تۇزۇمى ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ، خەلقارا ئالتۇن بىرلىكى تۇزۇمى (ئەنگلىيە قوللانغان،) ئالتۇن ئامبىركا دوللىرى بىرلىكى تۇزۇمى (44 دۆلەتنىڭ ۋەكىلى بىلەن قۇرۇلغان)، بۇگۈنكى كۈندە ئامبىركا دوللىرىنى مەركەز قىلغان كۆپ خىل پۇل زاپىسى بىلەن بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان قەغەز پۇل بىرلىكى تۇزۇمى بەرپا قىلىندى. دۆلىتىمىز ئىسلاھات جەريانىدا بىر قاتار تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، تاشقى پىرېۋوت بازىرىنى تەشكىل قىلدى. چېگرا سودىسىدا خەلق پۇلىنىڭ قىممىتىنى ھېسابلاپ، چېگرا سودا رايونىدا خەلق پۇلىنىڭ ئەركىن كېرىپ، چىقىشقا يول قويدى. خەلق پۇلى خەلقارا پۇل مۇئامىلىسىدە ئەركىن ئالماشتۇرۇلىدىغان پۇلغا ئايلىنىدۇ.

. پۇل مۇئامىلىسىنىڭ ئۆزىگە خاس قانۇنىيىتى بار. قەغەز پۇل ئۆز قىممىتى بويىچە ئەمەس، ئۆزى ۋەكىللىك قىلغان ئالتۇننىڭ قىممىتى بويىچە ھېسابلىنىدۇ. باھا قىممەتنىڭ پۇل ئىپادىسى. شۇنداقلا تاۋار قىممىتى بىلەن پۇل قىممىتىنىڭ نىسبەت قىممىتىدۇر. تاۋار باھاسىنىڭ ئۆزگىرىشى تاۋارنىڭ ئۆز قىممىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئوخ تاناسىپ، پۇل قىممىتىنىڭ ئۆزگىرىشىگە تەتۇر تاناسىپ بولىدۇ. قەغەز پۇل مۇئامىلە قانۇنىيىتى مېتال پۇل مۇئامىلە قانۇنىيىتىنى ئاساس قىلىدۇ. مۇئامىلىدە تارقىتىلغان قەغەز

پۇلنىڭ مىقدارى، ئۇ، ئۇزى ۋەكىللىك قىلغان ئالتۇننىڭ مىقدارىغا باراۋەر بولۇش بىلەن چەكلىنىش كېرەك. تاۋار مۇئامىلىسى ئۇچۇن زۆرۇر بولغان پۇل مىقدارى: بىرىنچىدىن سېتىلىدىغان تاۋارنىڭ مىقدارى، ئىككىنچى ، ئۇنىڭ باھاسى، ئۈچىنچى، پۇل مۇئامىلە سۈرئىتى تەرىپىدىن بەلگىلىنىدۇ. تاۋار مۇئامىلىسى ئۇچۇن تارقىتىلىدىغان پۇل مىقدارى ئالدىنقى ئىككى ئامىل ئۆز ئىچىگە ئالغان تاۋار ئومۇمىي باھا سوممىسىنىڭ پۇل مۇئامىلە سۈرئىتىگە بولغان بۆلۈنمىسىگە باراۋەر بولۇشى كېرەك. تاۋار مۇئامىلىسى ئۇچۇن زۆرۇر بولغان پۇل مىقدارى تاۋارنىڭ ئومۇمىي سوممىسىغا ئوڭ تاناسىپ، پۇلنىڭ مۇئامىلە سۈرئىتىگەتەتۇر تاناسىپ بولۇش كېرەك. قەغەز پۇل مىقدارى تاۋار مۇئامىلىسىدە زۆرۇر بولغان مېتال پۇل مىقدارىدىن ئېشىپ كەتسە پۇل پاخاللىقى كېلىپ چىقىدۇ.

پۇل ئوبوروتى تاۋار ئوبوروتى تۇپەيلىدىن كېلىپ چىققان پۇلنىڭ مۇستەقىل ھەرىكىتىدۇر. پۇل ئوبوروتى نەق پۇل ئارقىلىق ھېساب يېپىش ۋە غەيرى نەق پۇل ئارقىلىق ھېساب يېپىشتىن ئىبارەت ئىككى شەكىلنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. نەق پۇل ئارقىلىق ھېساب يېپىش - نەق پۇل ئارقىلىق خىراجەت تۆلەشنى كۆرسىتىدۇ. غەيرى نەق پول ئارقىلىق ھېساب يېپىش بانكا ئارقىلىق ھېسابات كۆچۈرۈش يولى بىلەن ھېساب نەق پۇل ئارقىلىق ھېساب يېپىشنى كۆرسىتىدۇ. غەيرى نەق پۇل ئارقىلىق ھېساب يېپىش تۇپەيلىدىن مۇئامىلىدىكى پۇلنىڭ مىقدارى ئازىيىدۇ. مۇئامىلىگە ئېھتىياجلىق بولغان پۇل مىقدارى قانۇنىيەتلىك يوسۇندا نەق پۇل بىلەن ئېلىپ، سېتىلىدىغان تاۋار باھاسى ئومۇمىي سوممىسىنىڭ بىرلىك پۇلنىڭ ئوبورۇت سۈرئىتىگە بولغان بۆلۈنمىسىگە باراۋەر بولۇشى كېرەك. پۇل ئوبوروتى بانكا ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. دۆلەت بانكا ئارقىلىق مەلۇم يول بىلەن مۇئامىلىگە پۇل سېلىپ، يەنە مۇئەييەن يول بىلەن پۇلنى يىغىۋېلىپ، پۇل ئوبوروت مىقدارىنى تاۋار ئوبوروت مىقدارىنىڭ ئەسلى ئېھتىياجىغا ئويغۇنلاشتۇرىدۇ. ئەگەر مۇئامىلىدىكى پۇل ئاشۇ ئېھتىياجدىن ئېشىپ كەتسە، پۇل پاخاللىقى يۈز بېرىدۇ.

ئىناۋەتلىك قەرز - تاۋار - پۇل مۇناسىۋىتى تەرەققىياتىنىڭ مەھسۇلى، ئۇ، مەبلەغ ھەرىكىتىدىكى بىر خىل ئالاھىدە شەكىل، ئۇ قەرز ئېلىش - قەرز قايتۇرۇش ئاساسىدا ئېلىپ بېرىلىدىغان بىر خىل ھەقلىق قىممەت شەكلى. ئىناۋەتلىك قەرز بانكا ئامانەت قەرزى ئارقىلىق ۋاقتىنچە ئىشلىتىلمەيدىغان پۇل مەبلىغىنى مەركەزلەشتۇرىدىغان ۋە قايتا تەقسىم قىلىدىغان پۇل مەبلىغى شەكلىدىن ئىبارەت. بۇ ئىش ئىككى خىل يول بىلەن ئورۇندىلىدۇ. بىرى مالىيە، بىرى - باج ۋە پايدا شەكلى بىلەن مەبلەغ توپلاپ، مالىيەدىن پۇل ئاجرىتىش شەكلى بىلەن ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشقا ئىشلىتىلىدۇ. يەنە بىرى بانكا ئىناۋەتلىك قەرزى - مالىيە ئاساسىي قۇرۇلۇش سېلىنمىسى قىلىپ ئاجرىتىلىدۇ. يەنە جەمئىيەتتە ۋاقتىنچە ئىشلىتىلمەي قالغان پۇللارنى توپلاپ ئېھتىياجلىق ئورۇنلارنى تەمىنلەيدۇ. مەملىكەت كۆلىمىدە. مەبلەغنى تەڭشەيدۇ. پۇل ئوبوروتىنى مۇۋاپىقلاشتۇرىدۇ، ئىگىلىك باشقۇرۇشنى ياخشىلاشقا تەسىر كۆرسىتىدۇ، يېزا ئىگىلىكىگە مەدەت بېرىدۇ. مەبلەغنىڭ دەۋرلىك ئايلىنىشى تېزلىتىدۇ، ئۆسۈمنى ئۆستۈرۈش يېكى تۆۋەنلىتىش يولى بىلەن ئۇنۇمنى ئاشۇرىدۇ. تاۋار ئوبوروتىدا ئېھتىياجلىق پۇل مىقدارىنى ئاشۇرۇشقا توغرا كەلسە، ئاشۇرىدۇ، ئازايتىشقا توغرا كەلسە، ئازايتىدۇ. ئاشۇنداق قىلىش ئارقىلىق، تەلەپ - تەمىنلەش مۇناسىۋىتىنى تەڭشىلىدۇ.

پۇل مۇئامىلىنىڭ نورمال بولۇشى — خەلق ئىگىلىكىنىڭ ئاساسلىق نىسبەت مۇناسىۋەتلىرىنىڭ نورمال بولۇشىغا، بولۇپمۇ مالىيە كىرىم - چىقىمىنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىغا، ماددىي ئىشىا بىلەن ئېھتىياجنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىغا، ئىناۋەتلىك قەرزنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. ئوندىق بولمىغاندا پۇل پاخاللىشىپ، پۇلنىڭ قىممىتى تۆۋەنلىشىپ، ئىجتىمائىي مۇقىمسىز كېلىپ چىقىدۇ. دېمەك، پۇل مۇئامىلە قانۇنىيىتىنىڭ رولى باھا ئارقىلىق نامايەن بولىدۇ.

بىزنىڭ بازاردا كۆرىدىغىنىمىز تاۋار، ئاڭلايدىغىنىمىز باھا. ئەمما باھانىڭ ئاساسى، باھانىڭ شەكىللىنىشى، باھادىكى ئۆزگىرىش، تەڭپۇڭ باھانىڭ شەكىللىنىشى، باھادىكى ئۆزگىرىش ئارقىلىق تەلەپ - تەمىنلەشنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشى ئاشۇ بىر قاتار قانۇنىيەتلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولىدۇ. بازار پائالىيىتىگە قاتناشقان ھەر خىل ئورۇن ۋە شەخسلەر، ئۆز سالاھىيىتىنىڭ قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر

ئەۋلاد گۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە مەقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بازار ئىگىلىكى شارائىتىدا رول ئوينايدىغان قانۇنىيەتلەرگە ھۇرمەت قىلىشى، بۇ قانۇنىيەتلەرنىڭ رولى بىلەن باغلانغان كونكرېت خۇسۇسىيەتلەرنى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىشى، ئۇنىڭدىن ئاڭلىق پايدىلىنىپ، بازارنىڭ تەرتىپلىك. نورمال راۋانلىشىشىغا، پۇل قىممىتىنىڭ ۋەباھانىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشىغا تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، پۇلنى پاخاللاشتۇرىدىغان يۇچۇقلارنى قەتئىي ئېتىش لازىم.

3. باھانىڭ رولى

قارىماققا باھا پۇل بىلەن تاۋارنىڭ ئالماشتۇرۇش باھاسىدەك كۆرىنىدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، باھا ـ تاۋار قىممىتىنىڭ پۇل ئىپادىسى.

باھا بازار ئىگىلىكىدە ئۇچۇر يەتكۈزۈش، بايلىقنى تەقسىم قىلىش، پەن ـ تېخنىكىنى ئىلگىرى سۈرۈپ، ئىجتىمائىي زۆرۈر ئەمگەك ۋاقتىنى تۆۋەنلىتىشتەك كۆپ خىل ئىقتىدارغا ئىگە بولۇپ، ئۇ، باھادىكى ئۆزگىرىش، باھانىڭ ئۆرلىشى ۋە چوشىشى بىلەن باغلانغان ھالدا ئورۇندىلىدۇ. بۇ خىل ئىقتىدار رىقابەت ئىچىدە ئەمەلگە ئاشىدۇ. توڭلىتىلغان باھا باھانىڭ ئىقتىدارىنى يوققا چىقىرىدۇ. يامان سۈپەتلىك باھا ئۆرلىشى ۋە مونوپول باھا ـ باھانىڭ ئىقتىدارىنى جارى قىلىشقا توسقۇنلۇق قىلىدۇ. باھادىكى ئۆزگىرىش قىممەتنى دەۋرى قىلىدۇ، ئاخىرى تەڭپۇل باھا شەكىللىنىدۇ، تەلەپ ـ تەمىنلەش تەڭشىلىدۇ بۇ نورمال ئەھۋال.

ئەمما بازاردا مەلۇم تاۋارنىڭ باھاسى ئۆز قىممىتىدىن، سېلىشتۇرما باھادىن، باھا پەرقىدىن ئاسمان ـ زىمىن پەرقلىنىدىغان، ناچار، ساختا نەرسىلەر ئەلا سورتلۇق تاۋارلار بىلەن بىر قاتار قويۇلىدىغان يامان سۈپەتلىك باھا مەۋجۇت بولۇپ، ئۇ، بىۋاسىتە مال باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كېتىشى، پۇل پاخاللىقى بولۇپ ئىپادىلىنىدۇ. بۇ خىل يامان سۈپەتلىك باھا ـ بازارنىڭ پاسسىپ تەرەپلىرى بىلەن باغلانغان ھالدا مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئۇ، پۈتۈن بازار ئىگىلىكىگە، پۈتۈن جەمئىيەتكە پاسىپ تەسىر كۆرسىتىدۇ. يامان سۈپەتلىك باھا — بازار ئىگىلىكىگە، پۈتۈن جەمئىيەتكە پاسسىپ تەسىر كۆرسىتىدۇ. يامان سۈپەتلىك باھا ـ بازار ئىگىلىكىگە، بازار ئىگىلىكىنىڭ بەش تەركىبىي قىسمىغا يامان تەسىر كۆرسىتىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش جەھەتتە ساختا ھۈنەر، ناچار مەھسۇلات، ناچار سۈپەت، ناچار ئۇنۇم، كاساتچىلىق، ماددىي بايلىق ۋە ئەمگەك كۈچلىرىنى نابۇت قىلىش، خەلقنىڭ جېنى ۋەتېنىنىنابۇت قىلىش قاتارلىقلارغا سەۋەب بولىدۇ. تەقسىمات جەھەتتە، قاقتى — سوقتى قىلىش يولى بىلەن بايلىقنى يۇتىۋالىدىغانلار كۆپىيىپ، ئەمگىكىگە قاراپ تەقسىم قىلىشنى ئاساسىي گەۋدە قىلىش توسقۇنلۇققا ئۇچرايدۇ. ئىستېمال جەھەتتە، ئىستېمال ۋىستىلىرى باھاسىنىڭ ئورۇنلىشىشى ئىش ھەققىنىڭ كۆپىيىش ھەجمىدىن ئېشىپ كېتىپ، ئەمەلىي ئىش ھەققى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ، نامى ئىش ھەققى بىلەن ئەمەلىي ئىش ھەققى ئوتتۇرىسىدىكى پەرق زورىيىپ كېتىدۇ. پاراۋانلىق جەھەتتە ـ ئىجتىمائىي پاراۋانلىقنىڭ دائىرىسى ۋە سەۋىيىسى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. ئىگىلىكنى ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەش ئاجىزلىشىپ قالىدۇ. بۇ خىل پاسسىپ، ناچار ئەھۋاللار ئومۇملىشىپ بازار پائالىيىتىنىڭ تەرتىپلىك، نورمال داۋاملىشىشىغاپۇتلىكاشاڭ بولىدۇ. جەمئىيىتىمىزنىڭ ھەر بىر ئەزاسى ھەر خىل سالاھىيەت بىلەن بىۋاسىتە ياكى ۋاسىتىلىق يوسۇندا بازار سۈبيېكتىنى تەشكىل قىلىدىغان بولغاچقا، يامان سۈپەتلىك باھادىن شەكىللەنگەن پۇل پاخاللىقى ئوخشاش بىر كىشىنى ئوخشاش بولمىغان ئىككى نۇقتىدىن بىردەك زىيانغا ئۇچرىتىدۇ. يامان سۈپەتلىك باھانى دەستەك قىلىپ ئوتتۇرىغا چىققان كىشىمۇ ھەر قانداق قىلىپ ئۆزىنى زىياندىن قۇتۇلدۇرالمايدۇ. يامان سۈپەتلىك باھا جەمئىيىتىمىزنىڭ مۇقىملىقىغا، جەمئىيەتنىڭ كەيپىياتىغا، پارتىيىنىڭ ئىستىلىغا ناچار تەسىر كۆرسىتىدۇ. بازار سۈبيېكتلىق سالاھىيىتى يوق كىشىلەر، قانۇنسىز ئۇنسۇرلار ۋە قانۇنسىز يول بىلەن پۇلغا ئېرىشىۋالغانلارنىڭ قالايمىقانچىلىقلىرى ئەۋج ئالىدۇ. جىنايى قىلمىشلارنىڭ خەۋپى ئېشىپ كېتىدۇ. يالغان پۇل كۆپىيىدۇ. ئەخلاق جەھەتتىكى چۈشكۈنلىك جەمئىيەتتكە يامراپ كېتىدۇ. پاسىق نىجىسلار قايتىدىن باش كۆتۈرىدۇ. بازار ئىگىلىكىنىڭ پاسسىپ تەرەپلىرى ۋە ئۇنىڭ كونكرېت ئىپادىلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس سەۋەبلىرى بولغاندىن سىرت ئۇنىڭغا تۈرتكە بولىدىغان، كۆك چىراق يېقىپ بېرىدىغان يەنە بىر ئومۇمىي سەۋەبى بار. ئۇ، بولسىمۇ يامان سۈپەتلىك باھا. پۈتۈن جەمئىيەت بىردەك

تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، يامان سۇپەتلىك باھانى بىخ ھالىتىدە توسۇپ، نورمال باھانىڭ بازار ئىگىلىكىدىكى ئاكتىپ رولىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئىگىلىكنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاش قەدىمىنى تېخىمۇ تېزلىتىشى لازىم.

4. باھا ۋە غەرپنىڭ ماكرو جەھەتتىكى تىزگىلىنىشى

بازاردا دەۋرلىك ھالدا داۋالغۇش يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. بازاردا كۆرۈلىدىغان ئامالسىزلىق، بازار ئىقتىدارىدىكى كەمتۈكلۈك، بازاردىكى ناتوغرا رىقابەت، تەقسىماتىكى ئادالەتسىزلىك تۈپەيلىدىن ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلغان. كاپىتالىستىك جەمئىيەتتىكى بازار ئىگىلىكى پۈتۈنلەي ئەركىن بولغان، تىزگىنلەنمەيدىغان ئىگىلىك ئەمەس. ئۇ، ماكرو جەھەتتىن تىزگىنلىنىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتى بۇ نۇقتىنى ئېتىراپ قىلىشقا مەجبۇر قىلغان. كاپىتالىزم، دۇنياسىدىكى بازار ئىگىلىكىنىڭ جامائەتچىلىك ئېتىراپ قىلغان ئۇچ ئاساسىي ئەندىزىسى بار: بىرىنچىسى ئەركىنلەشكەن بازار ئىگىلىكى، بۇ، ئىستېمالچىلار ئارقىلىق يېتەكلىنىدىغان ئامېرىكىنىڭ بازار ئىگىلىك ئەندىزىسى؛ ئىككىنچىسى، مەمۇرىي باشقۇرۇش بىلەن يېتەكلىنىدىغان. فرانسىيە ۋەياپونىيە بازار ئىگىلىكىنىڭ ئەندىزىسى؛ ئۈچىنچىسى، ئىجتىمائىي بازار ئىگىلىكى دېگەندىن ئىبارەت گېرمانىيە ۋە شىمالىي ياۋروپادىكى بەزى دۆلەتلەرنىڭ بازار ئىگىلىك ئەندىزىسى؛ بۇ ئۈچ خىل بازار ئىگىلىك ئەندىزىسى ئۆز ئارا پەرقلەنسىمۇ، تىزگىنلەشنىڭ دائىرىسى، دەرىجىسى، ۋاستىسى جەھەتتە ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىك ئىپادىلەنگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇلار بىردەك بازار ئىگىلىكىنى ماكرو جەھەتتە تىزگىنلىگەن، پۈلنىڭ قىممىتىگە كاپالەتلىك قىلىشنى، پۇل پاخاللىقىغا قارشى تۇرۇشنى ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەشنىڭ مۇھىم نىشانلىرىدىن بىرى قىلىپ بەلگىلىگەن. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ئۈچ خىل ئەندىزىدە دۆلەتنىڭ ماكرو جەھەتتىكى رولى ئوخشاش ئەمەس. ئامېرىكىدا دۆلەتنىڭ ماكرو جەھەتتىكى تەڭشىشى ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. گېرمانىيىدە بولسا، مەخسۇس ئۇرگانلار، ھۆكۈمەت بەلگىلىگەن مىزانلار ئارقىلىق ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەشنى ئەملگە ئاشۇرىدۇ. گېرمانىيە ۋە ياپونىيىدە بىردەك ناتوغرا رىقابەتكە قارشى تۇرىدۇ. ئۇلار پىلان، مالىيە سىياسىتى، پۇل سىياسىتى، كەسپىي سىياسەت، قانۇن، ئىجتىمائىي پاراۋانلىق، دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق مەھسۇلاتلىرىغا قوشۇمچە ياردەم پۇلىنى بېرىش، ھۆكۈمەت شىركەتلەرگە پاي قوشۇش قاتارلىق چارىلار ئارقىلىق بازار ئىگىلىكىنى ماكرو جەھەتتىن تىزگىنلەيدۇ. ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەشنىڭ مۇھىم نىشانى — ئومۇمىي مىقدارىنى تەڭپۇڭ قىلىش، باھانى مۇقىم قىلىش، ئىشقا ئورۇنلىشىش شارائىتىنى يارىتىشتىن ئىبارەت. پۇلنىڭ قىممىتىنى ساقلاش، باھانى مۇقىم قىلىش ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەش ئارقىلىق يېتىدىغان نىشاننىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى قىلىنغان.

5. باھانىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش

سوتسىيالىزم جەمئىيىتىدىكى بازار ئىگىلىكى ماكرو جەھەتتىن تىزگىنلىنىدىغان ئىگىلىك، سوتسىيالىزم جەمئىيىتىدىكى باھا ماكرو جەھەتتە ئۇنۇملۇك تەدبىر قوللىنىلىپ، مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىنىدىغان باھادىن ئىبارەت. سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتىمۇ بازارنىڭ ئاجىزلىقى ۋە پاسسىپلىق تەرەپلىرىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. شۇڭلاشقا بازارمۇ، باھا مۇ ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەشكە مۇھتاج. سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتىكى تىزگىنلەش ئورتاقلىقنىمۇ، خاسلىقنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئورتاقلىق — ئورتاق ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەرنىڭ تەلىپىنى، خاسلىق - خاس ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەرنىڭ تەلىپىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. ئورتاق ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەر بازار پائالىيىتىنىڭ قانۇنىيەتلىك يوسۇندا داۋاملىشىشى تەلەپ قىلىدۇ. پۇتۇن ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدە باشتىن - ئاخىر رول ئوينايدىغان ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرى چوقۇم ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ ئەھۋالىغا ئۇيغۇن بولۇش قانۇنىيىتى ھەمدە ئۇستقۇرۇلما چوقۇم ئىقتىسادىي بازىسىنىڭ ئەھۋالىغا ئۇيغۇن بولۇش قانۇنىيىتى - سوتسىيالىستىك جەمئىيەتتە ئىشلەپچىقىرىش كۆچلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشنى، ئۇستقۇرۇلمىنى ئىقتىسادىي بازىسقا ئۇيغۇنلاشتۇرۇشنى، فېئودالىزملىق ۋە كاپىتالىزملىق چىرىك ئىدىيىلەرگە قارشى تۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. سوتسىيالىستىك جەمئىيەتنىڭ تۈپ ئىقتىسادىي قانۇنىيىتى ئىشلەپچىقىرىشنىڭ

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مەقسىتى ۋە ۋاسىتىسىنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان بولۇپ، ئۇ، كىشىلەرنىڭ كۈندىن ـ كۈنگە ئېشىپ بېرىۋاتقان ماددىي ۋە مەنىۋىي ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى، ئىلغار پەن ـ تېخنىكىنى قوللىنىپ ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنى ئاشۇرۇشى تەلەپ قىلىنىدۇ. ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەش تەتقىقاتى ۋە ئەمەلىيىتى ئوبيېكتىپ قانۇنىيەتلەرگە ھۇرمەت قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەش ئۇنى تەشكىل قىلغان كۆپ قاتلاملىق تىزگىنلەش سىستېمىسى ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ. ئۇ ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەشنىڭ مەزمۇنى، نىشانى، فۇنكتسىيىسى، شۇنىڭدەك ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئىقتىسادىي قانۇن، مەمۇرىي ۋاسىتىلەر ۋە باشقا بىر قاتار تەدبىرلەردىن تەشكىل تاپىدۇ. ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەشنىڭ مۇھىم نىشانىدىن بىرى ئومۇمىي مىقدار تەڭپۇڭلىقنى ساقلاش، پۇل قىممىتىنىڭ مۇقىملىقنى ساقلاش، باھا ئومۇمىي سەۋىيىسىنىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشىنى ساقلاش، خەلقئارا كىرىم ـ چىقىم تەڭپۇڭلىقنى ساقلاش، خەلقنىڭ تۇرمۇش سەۋىيىسىنى ئۈزلۈكسىز ئۆستۈرۈشتىن، ئىقتىسادنى داۋاملىق، مۇقىم، ماس ھالدا ئۆستۈرۈشتىن ئىبارەت. يىغىپ ئېيتقاندا، ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەش — ئىجتىمائىي ئومۇمىي تەلەپ بىلەن ئىجتىمائىي ئومۇمىي تەمىنلەشنىڭ تەڭپۇڭ بولۇشىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ، مالىيە كىرىم ـ چىقىم تەڭپۇڭلىقى، ئىناۋەتلىك قەرز كىرىم ـ چىقىم تەڭپۇڭلىقى، تاشقى پېرېۋوت كىرىم ـ چىقىم تەڭپۇڭلىقى، ماددىي ئەشيا تەڭپۇڭلىقىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئالدىنقى ئۈچى بولسا، پۇل مەبلىغىنىڭ ھەرىكەت شەكلىدىن ئىبارەت. مال باھاسى ئومۇمىي سەۋىيىسىنىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشى، پۇل قىممىتىنىڭ مۇقىم بولۇشى ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەشنىڭ مۇھىم نىشانلىرىدىن بىرى. ئومۇمىي مىقدار جەھەتتىكى تەڭپۇڭسىزلىق مەركەزلىك ھالدا پۇل پاخاللىقى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. پۇلنىڭ قىممىتىگە، مال باھاسى ئومۇمىي سەۋىيىسىنىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ماكرو جەھەتتىكى تىزگىنلەش نىشانىدا چىڭ تۇرۇپ، كۆپ قاتلاملىق تىزگىنلەش ۋاسىتىسى ۋە تەدبىرلىرىنى ئۆز ئارا ماسلاشتۇرۇپ، ئومۇملاشتۇرۇپ قوللىنىشقا توغرا كېلىدۇ.

① ئىقتىسادىي ۋاسىتە — ئىقتىسادىي سىياسەت، ئىقتىسادىي قانۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىقتىسادىي ۋاسىتە ماكرولۇق تىزگىنلەش ۋە باشقۇرۇشنىڭ مۇھىم ئاساسى. ئىقتىسادىي سىياسەت، ئىقتىسادىي قانۇن، ئىقتىسادىي پىشاڭلار ئارقىلىق ئىقتىسادىي مەنپىئەت مۇناسىۋىتى تەڭشىلىدۇ. ئىقتىسادىي سىياسەت ـ ئىقتىسادىي پىلان، مالىيە سىياسىتى، پۇل سىياسىتى، كىرىم تەقسىم قىلىش سىياسىتى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

ئىقتىسادىي پىلان (يېتەكچى خاراكتېرلىك) ماكرولۇق تىزگىنلەشنىڭ مۇھىم بىر تەدبىرى. ئىقتىسادىي ھەرىكەت مېخانىزمنىڭ باش يېتەكچىسى، ئومۇمىي جەھەتتىن تەڭشەشنىڭ يادروسى. دۆلەتنىڭ ئىقتىسادىي پىلانى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانى ھەر خىل ۋاسىتىلەر ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدۇ. خامچوتتا كۆرۈلگەن قىزىل رەقەم جىددىي ھەل قىلىنىش لازىم.

مالىيە سىياسىتى، مالىيە كىرىم (مۇھىمى باج) ۋە مالىيە چىقىم سىياسىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. دۆلەتنىڭ مەبلىغى مالىيە جەھەتتىكى باج، پايدا ۋە بانكا ئىناۋەتلىك قەرزدىن ئىبارەت ئىككى خىل يول بىلەن شەكىللىنىدۇ، تەقسىم قىلىنىدۇ، ئىقتىساد چېكىنگەن ۋە ئۆرلىگەن مەزگىلدە پەرقلىق يوسۇندا كېڭەيتىش خاراكتېرىنىڭ ۋە يىغىش خاراكتېرلىك مالىيە سىياسىتى يۈرگۈزۈلىدۇ. ئىقتىسادتا چېكىنىش يۈز بەرسە. كېڭەيتىش خاراكتېرلىك تەدبىر، ئىقتىساد ئۆرلىگەندە بولسا، يىغىش خاراكتېرلىك تەدبىر قوللىنىلىدۇ. كېيىنكىسىدە تەلەپ ئاشىدۇ، باھا ئۆرلەيدۇ، شۇڭا باج كۆپەيتىلىپ، كىرىم ئاشۇرۇلىدۇ، چىقىم ئازايتىلىدۇ. ئومۇمىي تەلەپ تىزگىنلىنىپ، تەلەپ بىلەن تەمىنلەش تەڭپۇڭلاشتۇرۇلىدۇ. شۇڭلاشقا مالىيە سىياسىتى «ئىچكى مۇقىملىغۇچ» دەپ ئاتىلىدۇ.

پۇل سىياسىتى — قانۇنىي زاپاس پۇل نىسبىتى، ئاشكارا بازار كەسپى، دىسكونتلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. پۇل سىياسىتىنىڭ مەقسىتى پۇلنىڭ تەمىنلەش مىقدارى بىلەن ئۆسۈم نىسبىتىنى تەڭشەش ئارقىلىق تەلەپ بىلەن تەمىنلەشنىڭ تەڭپۇڭلىقىغا كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت. قانۇنىي زاپاس پۇل

نىسبىتى مەركىزىي بانكىنىڭ بىر مۇھىم سىياسەت تەدبىرى، مەركىزىي بانكا قانۇنىي زاپاس پۇل نىسبىتىنى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق پۇلنىڭ تەمىنلەش مىقدارىغا ۋە ئۆسۈم نىسبىتىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ. بانكىدا يارىتىلغان پۇل مىقدارى بىلەن قانۇنىي زاپاس پۇل نىسبىتى تەتۈر پىرۇپىراتسىئونال بولۇش لازىم. قانۇنىي زاپاس پۇل نىسبىتى يۇقىرى بولسا، بانكىدا ھاسىل قىلىنغان پۇل ئامانىتىنى ئازىيىدۇ. قانۇنىي زاپاس پۇل ئاز بولسا، بانكىدا ھاسىل قىلىنغان پۇل مىقدارى كۆپەيىدۇ. ئىقتىساد چېكىنگەن ۋە ئۆرلىگەن مەزگىللەر دەزايۇم سېتىش ياكى سېتىۋېلىش سىياسىتىنى قوللىنىدۇ. ئىقتىسادتا چېكىنىش يۈز بەرگەندە زايومنى سېتىۋالىدۇ، ئىقتىساد ئۆرلىگەندە زايۇم ساتىدۇ. بۇنداق قىلىش ئارقىلىق بازاردىكى پۇلنى يىغىۋالىدۇ، مەبلەغ سېلىش بىلەن تەلەپنى تىزگىنلەيدۇ. دىسكونت نىسبىتى. ھۆكۈمەت دىسكونت نىسبىتى ئۆزگەرتىش ئارقىلىق پۇلنىڭ تەمىنلەش مىقدارى بىلەن ئۆسۈم نىسبىتىنى تەڭشەيدۇ. ئىقتىساد چېكىنگەن ۋە ئۆرلىگەن مەزگىللەردە پەرقلىق يوسۇندا دىسكونت نىسبىتى تۆۋەنلىتىدۇ ياكى ئاشۇرىدۇ. مەركىزىي بانكىنىڭ بو ئۆچ خىل پۇل سىياسىتى ئوخشىمىغان مەزگىللەردە ئۆز ئارا بىرلەشتۈرۈلۈپ قوللىنىلىدۇ. ئومۇمىي تەلەپ تەمىنلەشتىن ئېشىپ كېتىپ پۇل پاخاللىقى يۈز بەرسە، ھۆكۈمەت يىغىۋېلىش تەدبىرىنى قوللىنىپ پۇلنىڭ تەمىنلەش مىقدارىنى ئازايتىپ، باھانىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. مەركىزىي بانكا پۇل قىممىتىنىڭ مۇقىم بولۇشىنى ئالدىنقى شەرت قىلىپ دۆلەتنىڭ پۇل سىياسىتىنى ۋە پۇل مۇئامىلە سىستېمىسىنى كونترول قىلىپ خەلق ئىگىلىكىنىڭ نورمال تەرەققىي قىلىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. مەركىزىي بانكا تارقىتىش بانكىسى ياكى بانكىنىڭ بانكىسى. ئۇ، ھۆكۈمەتنىڭ پۇل مۇئامىلىسى جەھەتتىكى ۋەكىلى، ئۇ، پۇل سىياسىتىنى تۈزەپ پۇلنىڭ تەمىنلەش مىقدارى ۋە ئۆسۈم نىسبىتىنى تەڭشەش ئارقىلىق ئومۇمىي تەمىنلەش بىلەن ئومۇمىي تەلەپنىڭ تەڭپۇڭلىقىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ.

كىرىمنى تەقسىم قىلىش سىياسىتى. كىرىم پەرقى قوبۇل قىلالايدىغان پەرقتىن ئىبارەت. پەرق ئادىللىق ۋە ئۈنۈم ئارىسىدىن ئىزدىلىشى لازىم. ھالال ئەمگەك ۋە قانۇنغا ئۇيغۇن بولۇشى ئالدىنقى شەرت قىلىنىشى لازىم. ئۈنۈملۈك تەدبىر ۋە ئىجتىمائىي ياردەم بېرىش ئارقىلىق كىرىمى تۆۋەن نامراتلارغا ياردەم بېرىلىشى، باج ئارقىلىق يۇقىرى كىرىم تەڭشىلىشى، ھالال ئەمگەك ۋە قانۇنغا ئۇيغۇن كىرىم قوغدىلىشى، قانۇنغا خىلاپ ھارام كىرىم مۇسادىرە قىلىنىشى لازىم. دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ ئەڭ تۆۋەن قوغداش باھاسىنى بېكىتىش، دېھقانچىلىق بازارىنىڭ خېيىم-خەتەر فوندىنى تەشكىل قىلىش، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ مەخسۇس زاپاس سىستېمىسىنى تەشكىل قىلىش، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرىنىڭ قوبۇل قىلىش ۋە چىقىرىش سىستېمىسىنى تەشكىل قىلىش، دېھقانچىلىق مەھسۇلاتلىرى تەلەپتىن ئېشىپ كەتكەندە دۆلەت قوبۇل قىلىش، مەھسۇلات تەلەپتىن ئازىيىپ كەتكەندە چىقىرىش تەدبىرىنى قوللىنىلىدۇ. بۇنداق قىلغاندا ئىشلەپچىقارغۇچىلار ۋە ئىستېمالچىلارنىڭ مەنپەئىتى بىردەك قوغدىلىدۇ. شۇنداقلا باھانىڭ ئاساسەن مۇقىم بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ.

② قانۇنىي ۋاستە. ئاساسلىقى ئىقتىسادىي قانۇن تۈرغۇزۇش ۋە ئىجرا قىلىش، ئىقتىسادىي توختام تۈزۈش ئارقىلىق ئىقتىسادىي پائالىيەتلەر تەڭشىلىدۇ. قانۇن ـ ئىقتىسادىي ۋە ئىجتىمائىي تۈرمۇشتىكى ئىقتىسادىي قانۇنىيەتلەرگە، خەلقنىڭ تۈپ مەنپەئىتىگە ۋە بازارنىڭ تۈپ خۇسۇسىيىتىگە ئاساسەن تۈزۈلىشى لازىم. بازار سۇبېيېكتى، باشقۇرغۇچىلار، ھۆكۈمەت بىردەك ئۆز پائالىيىتىنى قانۇن دائىرىسىدە ئېلىپ بېرىشى كېرەك. قانۇن تۈرغۇزۇش، ئىجرا قىلىش ۋە قانۇنغا رىئايە قىلىشتىن ئىبارەت قانۇن تۈزۈمنىڭ ئۈچ تەلىپىدە چىڭ تۇرۇش لازىم. قانۇن تۈزۈمىنىڭ رولى يېتەكلەش، قېلىپلاشتۇرۇش ۋە كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت. بازار سۇبېيېكتىنىڭ سالاھىيىتى، شارائىتى، پائالىيىتى، تاۋارنىڭ سۇپىتى، ماركىسى، بازار تەرتىپىگە رىئايە قىلىشى، ئىستېمالچىلارغا تونۇتقان پوزىتسىيىسى، شۇنىڭدەك ماكرو جەھەتتە تىزگىنلەشكە قاتنىشىدىغان تارماقلارنىڭ ئۆز فونكسىيىسىنى ئادا قىلىشى سىياسەت ۋە قانۇن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار نامبىرى

دائىرىدە ئېلىپ بېرىلىشى ۋە قاتتىق نازارەت قىلىنىشى لازىم. قانۇنغا خىلاپ قىلمىشلار سۈرۈشتە قىلىشنى ۋە جازالىنىشى لازىم.

③ مەمۇرىي ۋاستە. دۆلەتنىڭ بۇيرۇق، پەرمان، بەلگىلىمىلىرى ئارقىلىق ئىقتىسادىي پائالىيەتلەر تەڭشىلىدۇ. خەلقئارا بازاردا ئۆزگىرىش بولسا، دۆلەت پىرېۋوت نىسبىتى ۋە پىرېۋوت مىقدارىنى تىزگىنلەيدۇ. دۆلەت ئىچىدە مال باھاسى جىددىي ئۆرلەپ كەتسە، پايدا نىسبىتى ۋە مائاشنى توڭلىتىدۇ. ئاشلىق، ماي قاتارلىق مەھسۇلاتلارنىڭ باھاسى جىددىيئۆرلەپ كەتكەن مەزگىلىدە، ھۆكۈمەت ئومۇمىي مۇلۇكچىلىكىدىكى كارخانىلارنىڭ رولىنى جارى قىلدۇرۇش ۋە باشقا تەدبىرلەرنى بىرلىكتە قوللىنىپ، مال باھاسىنى ئاساسەن مۇقىملىدى.

④ نازارەت سىستېمىسى. قانۇن، ھۆكۈمەت، ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار، جامائەت پىكرى قاتارلىق كۆپ قاتلاملىق نازارەت سىستېمىسى ئارقىلىق بازارنى باشقۇرۇش ۋە ئۇنىڭغا قارىتا نازارەت قىلىش كېرەك. ھۆكۈمەت ۋە ئۇنىڭ باشقۇرۇش ئورگانلىرى پەرمان، پىلان سىياسەت قاتارلىقلار ئارقىلىق تەكرار ئىشلەپچىقىرىشنىڭ ھەر قايسى ھالقىلىرىغا قارىتا نازارەت قىلىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى نازارىتى ماكرولۇق باشقۇرۇشتىكى ئىنتايىن مۇھىم بىر تەرەپ. ھۆكۈمەتنىڭ ئىقتىسادىي جەھەتتىكى نازارىتى مۇھىمى قانۇنىي ۋاستە، ئىقتىسادىي ۋاستە ۋە مەمۇرىي ۋاستە ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلىدۇ. قانۇنىي ۋاستە ئارقىلىق نازارەت قىلىش — قانۇنغا تايىنىپ، ئەدلىيە ئورگانلىرى ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ. ئىقتىسادىي ۋاستە ئارقىلىق نازارەت قىلىش — ھۆكۈمەتنىڭ ھەر خىل ئىقتىسادىي فۇنكسىيىلىك ئورگانلىرى — مالىيە، بانكا، مۇپەتتىش قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ ئىقتىسادىي سىياسەت ۋە ھەر خىل ئىقتىسادىي نىزاملار ئارقىلىق نازارەت قىلىشى بىلەن ئەملگە ئاشىدۇ. مەمۇرىي ۋاستە ئارقىلىق نازارەت قىلىش سودا ـ سانائەت مەمۇرىي باشقۇرۇش، مال باھا باشقۇرۇش، سۇپەت نازارەت قىلىش ئورگانلىرى ئارقىلىق ئورۇندىلىدۇ. سۇپەت ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇلۇپ، جانلىق باھا پەرقى دائىرىسى، ئونتۇرىچە باھا بەلگىلىنىشى، سېتىش ئۆلچەملىرى توغرا بولۇشى، ناچار، ساختا مەھسۇلاتلار، باھانى قالايمىقان ئۆستۈرۈش، سېتىش ئۆلچەملىرى ساختا بولۇشى، باھانى مونا‌پول قىلىش ھادىسىلىرى قاتتىق چەكلىنىشى لازىم. ھۆكۈمەت نازارىتىدىن تاشقىرى، ئاممىنىڭ نازارىتىنى يەنى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار (ئىستېمالچىلار جەمئىيىتى، ئىشچىلار ئۇيۇشمىسى، كەسىپداشلار جەمئىيىتى قاتارلىقلار) جامائەت پىكرى ۋە ئاممىنىڭ ئەرز ـ ھال ئېيتىشى ئارقىلىق سۇپەت، مۇلازىمەت، باھا نازارەت قىلىنىدۇ. بازارنىڭ ئىقتىسادىي تەرتىپى قانۇن ـ تۈزۈم، نازارەت سىستېمىسى، ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ ئاڭلىقلىقىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ ئامىل بىلەن قوغدىلىدۇ.

⑤ مەنۇي مەدەنىيەت. بازار ئىگىلىكى ئىقتىسادىي بازىسىغا ۋە ئۈستقۇرۇلمىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. جەمئىيەت ئىقتىسادىي، سىياسىي، ئىدىيە ـ مەدەنىيەتنىڭ ئورگانىك بىرلىكىدىن ئىبارەت. ئېلىمىز باي قۇدرەتلىك، دېموكراتىك مەدەنىيەتلىك ئەلگە، خەلقىمىز ساپاسى يۇقىرى كۆتىرىلگەن، غايىلىك، ئەخلاقلىق، مەدەنىيەتلىك، ئىنتىزامچان خەلققە ئايلىنىشى لازىم، بىزنىڭ بازىرىمىزنىڭ ھەممە يېرى، بازار پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ھەممە كىشى «مەدەنىيەت» لىك تۇس ئالسۇن. قارىماقتا بازار ئالماشتۇرۇلىدىغىنى تاۋار بىلەن پۇل، بۇ خىل ئالماشتۇرۇش ئادەم ئارقىلىق رېئاللىققا ئايلىنىدۇ. تاۋار (ساختا مەھسۇلات، زەھەرلىك چېكىملىك، قىمار، تېنىنى سېتىش، رەمچى قاتارلىقلار ھەرگىز تاۋار ھېسابلانمايدۇ) تەك قىممەتتە ئالماشتۇرۇلىدۇ. تاۋار ئىگىسى تاۋار ئالماشتۇرۇش جەريانىدا تاۋارغا قوشۇپ ۋېزدانىنى، ئىنساپ ـ دىيانىتىنى ، ئۆزىنىڭ ئىززەت ـ ھۆرمىتىنى، ئەپس پەزىلەتلىرىنى ئالماشتۇرۇۋەتمەسلىك كېرەك. بۇنداق رېئاللىق ئالدىدا بازار ئىگىلىنىڭ مەنۇي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئۆز ئىچىگە ئالماسلىقى مۇمكىنمۇ؟